

DOI: 10.32347/2076-815x.2025.90.133-142

УДК 711.1

доктор архітектури, професор **Панченко Т.Ф.**,
panchenko.knuba@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6341-230X,доктор архітектури, професор **Яценко В.О.**,
viktoryathenko@ukr.net, ORCID: 0000-0002-6054-729X,**Пантюхов О.М.**,
olegpantuhov05@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8691-7420,
Київський національний університет будівництва і архітектури

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА СТРАТЕГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНИХ СИСТЕМ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Здійснено науковий аналіз сучасного стану соціальних умов та економічних показників функціонування курортів, зон рекреації та туризму як просторової мережі функціональних територіальних утворень; розглянуто стратегічні шляхи перспективного розвитку існуючих та нових еколого-містобудівних об'єктів як складових регіональних рекреаційних систем.

Ключові слова: регіональна рекреаційна система; соціально-економічні фактори; фонд розвитку курортів; зон рекреації та туризму; концептуальна модель формування регіональних рекреаційних систем.

Постановка проблеми. Соціально-економічними чинниками розвитку курортів; зон відпочинку та туризму в Україні є такі фактори, як демографічні тенденції, життєвий рівень населення, зайнятість населення, культурний розвиток громадян та наявність вільного часу, транспортна мережа, туристична та курортно-рекреаційна інфраструктура, екологічна ефективність господарської діяльності в цій галузі тощо. [1] Всі ці фактори повинні бути співвіднесені з туристичними та курортно-рекреаційними ресурсами: природними, історико-культурними, науково-виробничими, трудовими, земельними, інвестиційними та іншими, що забезпечує необхідний баланс рекреаційних потреб населення та можливостей їх задоволення.

У нинішніх умовах світової соціально-економічної дестабілізації, а в Україні наслідків військових операцій раціональне використання туристичних та курортно-рекреаційних ресурсів в Україні знаходиться під загрозою багатьох ризиків втрати своїх позицій як ефективної господарської галузі.

Соціальна спрямованість даної сфери у попередні десятиліття, формування її за рахунок суспільних фондів споживання забезпечували населенню як допустиму можливість, так і відносну однорідність особистих

потреб щодо даного виду послуг, а також сталість структури та обсяг туристичної та курортно-рекреаційної діяльності, що кардинально змінилось у зв'язку з переходом до ринкових відносин. Крім того, «екологічний пресинг» зменшив рекреаційні потреби людей за рахунок необхідності задоволення їх нагальних життєвих інтересів та втрат значною частиною населення платоспроможності на такі цілі, що сприяло зменшенню обсягів нового будівництва відповідних закладів, нецільовому використанню об'єктів існуючої інфраструктури на фоні більш активного розвитку нових форм «самоорганізації відпочинку» таких як створення дачних і садівницьких комплексів об'єднань громадян, поширення екологічного та сільського туризму, будівництво котеджного «другого житла», як у приміських зонах міст, так і у приморських та гірських районах.

Мета публікації – надати інформаційно-аналітичне обґрунтування соціально-економічних факторів впливу на розвиток рекреаційних територій; запропонувати нові стратегічні підходи до створення удосконалених регіональних рекреаційних систем.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи соціальні умови сьогодення можна зробити деякі висновки:

- несприятлива демографічна ситуація в Україні у зв'язку з воєнним станом свідчить про те, що кількість населення у державі значно зменшилась, в тому числі і знизилась чисельність рекреаційно активних людей;
- соціологічними опитуваннями доведено, що значна частина міського населення (до 40%) та сільського населення (до 70%) проводить свою відпустку взагалі в домашніх умовах;
- кількісні показники працюючого населення, що формує матеріальну основу сім'ї та відноситься до основного контингенту туристів і відпочиваючих, також відчутно знизилась;
- зменшені резерви вільного часу для відпочинку у зв'язку із новими умовами життя значної частини населення як переміщених осіб, що мають проблеми у сферах додаткового заробітку, призвели до стагнації даної галузі.

Навіть у сприятливі часи до 2020 року (до пандемії та війни) в Україні розвиток туризму, курортів та рекреації порівняно з світовими та європейськими масштабами здійснювався не відповідно її величезному потенціалу та надзвичайно вигідному геополітичному положенню. Про це свідчать, основні показники обсягів туристично-рекреаційних потоків в Україні, які мали нестійку динаміку і знаходилися в межах від 2-3 млн. туристів за рік. [2]

Відомо що дохідну частину даної галузі економіки в країні наповнювали туристичні підприємства, готельне господарство, а також частково санаторно-

курортні (оздоровчі) та рекреаційні заклади. При цьому економічне значення туризму є значно вагомим, ніж будь-яка характеристика його фінансових показників. Туристично-рекреаційний бізнес стимулює розвиток інших галузей господарства таких, як будівництво, торгівля, сільське господарство, транспорт тощо і є вигідним з багатьох причин: порівняно невеликі стартові інвестиції, високий рівень рентабельності та мінімальний термін відшкодування втрат.

Підвищенню ефективності економічної діяльності деякий час сприяли створені протягом останніх років мирного часу колективні, приватні та спільні з іноземним капіталом туристичні підприємства на базі проведення роздержавлення, приватизації, введення в дію ринкових механізмів господарювання. Однак за нинішніх умов є катастрофічний спад економічної туристично-рекреаційної діяльності, тому що це один із видів господарювання, який входить у міждержавну систему зовнішніх економічних зв'язків і залежить від безпекової ситуації країни.

Однак явища стагнації у туристичній та курортно-рекреаційній сфері України слід вважати тимчасовим; при завершенні воєнного стану, стабілізації економіки і виходу країни із кризи можна очікувати, що попит населення на послуги даної сфери зростатиме. Тому важливо використати час вимушеного простою для «перезавантаження» всієї системи та розроблення «нової стратегії» розвитку курортів, рекреації та туризму за рахунок сучасних джерел фінансування (акціонерні товариства, громадські фонди, приватний капітал тощо), введення прогресивних інвестиційних стимулів та створення інноваційних архітектурно-містобудівних об'єктів.

Одночасно необхідно здійснювати трансформацію існуючої системи закладів шляхом реконструкції, перепрофілювання, часткового пристосування їх для соціально незахищених верств населення (хворих, інвалідів, пенсіонерів, дітей-сиріт), спираючись на державні інвестиції. Це стосується переважно підтримання на належному рівні санаторного фонду, оздоровчих дитячих таборів, переобладнання окремих закладів під притулки для дітей сиріт, людей похилого віку, дитячих будинків сімейного типу, для реабілітації здоров'я поранених військових.

Важливими показниками розвитку зазначеної галузі є питома вага її у внутрішньому валовому продукті країни та чисельність обслуговуючого персоналу, тобто кількості робочих місць у всіх видах закладів туризму, курортів та рекреації, що на даному етапі має надзвичайно важливе значення. На жаль, навіть у докризовий період (2020 р.) українські показники значно відрізнялись від деяких зарубіжних країн. Так, в Україні ця галузь складала 0,6% внутрішнього валового продукту і 1,0% від зайнятих у всіх галузях господарства; у Франції ці показники становили відповідно 7,7% та 9,3%, в

Іспанії 9,0% та 11,0%, у Швейцарії 8,0% та 10,0%, в Австралії – 8,8% та 14,0%. Крім того, як свідчать дані Міністерства торгівлі США сферу туризму, рекреації та курортів опосередковано обслуговують працівники понад 24 галузей господарства (будівельної індустрії, транспорту, кредитно-фінансової системи тощо). Наприклад, у Франції 10 різних міністерств передбачають виділення бюджетних коштів спеціально на розвиток туристично-рекреаційної сфери; у США кошти на створення рекреаційної інфраструктури у національних парках складають сумарно до 22,0% від обсягу федерального, регіональних та муніципальних бюджетів.[2]

Взаємодія туристично-рекреаційної індустрії з іншими галузями господарства визначається як «мультиплікативна функція або каскадний ефект» (за І. Лоурі), яка формує багатоаспектні економічні процеси, сприяє розвитку нових ринків та наближених до туристичних інших галузей, створюючи додаткові умови підвищення рівня виробництва та зайнятості населення.

Науковими дослідженнями доведено, що показник мультиплікативного ефекту становить 3,0-3,5, тобто кожна одиниця туристичного споживання сприяє зростанню загальних доходів в економіці, в тому числі на промислові товари, транспортні послуги, спортивне обслуговування тощо. Разом з тим відновлення процесів розвитку даної специфічної, економічно вигідної та динамічної галузі на даний час безпосередньо пов'язано із вирішенням загальних соціально-економічних питань світової кризи, а також відновленням національної ресурсної бази та відповідної інфраструктури у регіонах України.

Крім того важливо врахувати дані соціологічного моніторингу «Українське суспільство 1992-2012. Стан та динаміка змін» (за О. Паньковою), де наведено аналіз рекреаційного забезпечення населення України, яке має такі показники. Процент від загальної чисельності населення: 2006 р. – 47,3%, 2008 р. – 45,8%, 2010 р. – 46,5%, 2012 р. – 50,1%. [3]

Таким чином особливості перспективного розвитку туристично-рекреаційної галузі полягають у необхідності гармонізувати соціально-економічні показники на базі «нових стратегічних підходів» до реструктуризації галузі в цілому та трансформації її складових елементів шляхом розроблення «інвестиційних програм» різних рівнів: регіональних, муніципальних, об'єктних. Такі програми повинні передбачати будівництво нових об'єктів (інформаційних центрів, готелів, комплексів рибальства, підприємств харчової промисловості тощо) з визначенням їх пропускну здатності, площі земельних ділянок, рівня комфорту, середньої ціни одного місця та загальної вартості будівництва з врахуванням затрат на інженерну підготовку території, інфляційних очікувань, затримки з фінансування тощо.

Інвестиційними стимулами для об'єктів господарювання в цій галузі – корпорацій, акціонерних товариств, підприємств малого і середнього бізнесу, спільних підприємств за участю державних і приватних інвесторів, в тому числі і незалежних іноземних інвесторів, – на час становлення перспективної туристично-рекреаційної інфраструктури можуть бути передбачені «інвестиційні стимули» запровадження безоплатної оренди земельних ділянок, податкових канікул, низьких кредитних ставок тощо, які за умов досягнення рентабельності нововведених об'єктів могли б бути скорочені або відмічені для підтримання місцевого бюджету.

Для реалізації такої «стратегії» та конкретних інвестиційних програм може бути запропоновано створення спеціальних регіональних «Фондів розвитку курортів, рекреації та туризму» [4], у яких повинна здійснюватися координація дій між місцевою владою та приватним сектором такий фонд як фінансова організація, може взяти на себе частину ризиків, пов'язаних з інвестиційними проектами. Запропонована модель структури такого фонду представлена на рис. 1.

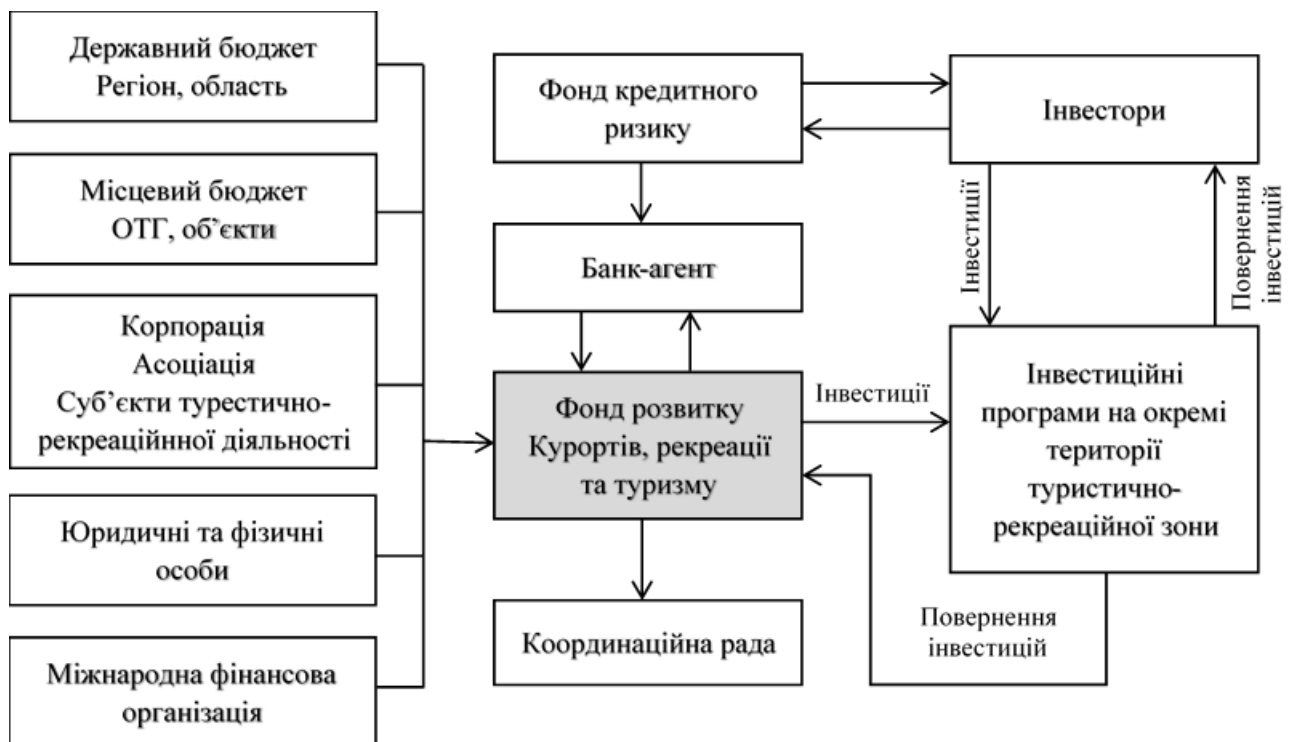

Рис. 1. Модель структури регіонального «Фонду розвитку курортів, рекреації та туризму»

Змінивши стратегічні підходи до розвитку туризму, рекреації та курортів від пасивного споживання ресурсів до формування специфічної виробничої функції економічної галузі можна досягти ефекту не тільки фінансової рівноваги вкладених коштів та отриманого прибутку від цієї сфери діяльності,

але і наблизитись до відповідних показників ВВП (внутрішньо валового продукту) туристично розвинених країна світу.

На цій основі важливим є «концепції функціонально-територіальної організації регіональної рекреаційної системи в узгодженні загальнодержавних і обласних потреб у просторових ресурсах та з урахуванням містобудівного розвитку того чи іншого регіону, яка передбачає здійснення таких завдань[5, 6]:

а) представити аналіз сучасного стану соціально-економічного розвитку регіону (області, ОТГ); б) встановити обмеження, протиріччя та порушення норм законодавства щодо використання земель оздоровчо-рекреаційного призначення; в) визначити ресурсний потенціал земель оздоровчо-рекреаційного призначення, лісового та водного фондів, природоохоронних та історико культурних об'єктів; г) дати прогноз демографічного, соціально-економічного та інвестиційного розвитку регіону (області, ОТГ); д) розробити концептуальну модель функціонально-територіальної організації регіональної (локальної) рекреаційної системи.

Прикладами формування концептуальних моделей розвитку рекреаційних систем є столичні регіони; міжнародний досвід свідчить про формування декількох принципових моделей розвитку столиць:

- столиця як центр управління з обмеженими параметрами розвитку (більшість європейських столиць, Вашингтон, Канберра, Осло, Бразилія, Бонн в минулому), де рекреаційний компонент є складовою внутрішньої загальноміської системи озеленення;

- столиця як мегалополіс, в якому зосереджена значна частка людських, інфраструктурних, інвестиційних ресурсів (переважно азійські столиці – Сінгапур, Токіо, Пекін, Сеул, Бангкок), де перевага надається екологічним, природоохоронним заходом;

- столиця як центр міської агломерації, просторове об'єднання поселень (В. Лондон, В. Париж, Берлін-Бранденбург), де формуються природо-рекреаційні «ніші».

Як приклад, агломеративна модель розвитку столичного регіону Києва та регіону «Берлін-Бранденбург» (рис.2).

За міжнародним визначенням це «принцип децентралізованої концентрації» – створення «поясів розвантаження» функцій в населених пунктах, що мають відносно «сприятливий інвестиційний клімат». Практично сформована міська агломерація – це урбанізоване ядро, яке передбачає самостійний розвиток наближених до центру населених пунктів, зон масового відпочинку, ПЗФ та інших ландшафтних об'єктів.

Так, наприклад, на базі природно-культурних ресурсів Київської агломерації (211 зареєстрованих пам'яток архітектури та 120 нововиявлених, 2

тис. пам'яток археології, 140 об'єктів ПЗФ) прогнозується створити регіональну рекреаційну систему: а) сільського, зеленого, екологічного туризму на території адмінрайонів; б) культурного туризму в історичних населених пунктах (Богуслав, Вишгород, Ржищів тощо) та Переяслав-Хмельницькому і Вишгородському історико-культурних заповідниках; в) рекреаційно-розважального туризму, для сімейного відпочинку в місцях розвиненого транспортного сполучення; г) пізнавального туризму на водному маршруті міжрегіонального значення (для 6 областей) за напрямком «Дніпро – Чорне море».

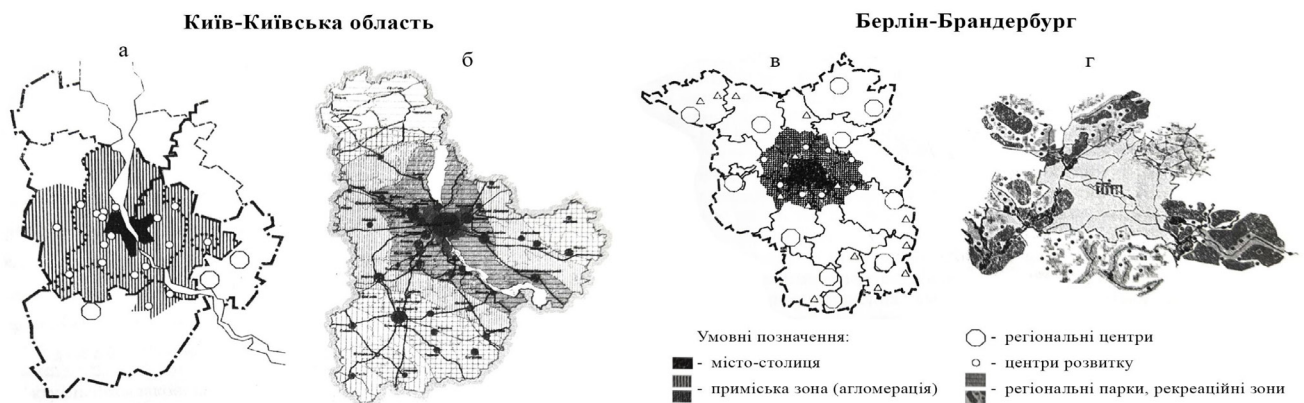

Рис. 2. Моделі рекреаційних систем столичних регіонів: а, в – структури столичних регіонів; б, г – рекреаційний потенціал регіонів

Висновки. Актуальність законодавчо-нормативного забезпечення розвитку та захисту природних курортних та рекреаційних ресурсів, а також об'єктів культурної спадщини обґрунтована наступними позиціями: а) унікальністю та інваріантністю природно-ландшафтних, курортно-рекреаційних та туристичних ресурсів більшості регіонів України; б) високим рівнем урбанізації окремих місць-центрів та щільності їх населення, що вимагає розширення як просторових меж цих поселень, так і їх «еколого-містобудівного розвантаження»; в) поліфункціональністю господарської структури регіональних міст-центрів (Одеса, Миколаїв, Запоріжжя), які мають особливо цінні природно-ландшафтні ресурси для розвитку курортів та рекреації, однак невідворотність посилення виробничої системи за рахунок будівництва стратегічних об'єктів (промисловості, комунально-складських об'єктів тощо) породжує конфліктні проблеми, які необхідно вирішувати на засадах пошуку балансу інтересів; г) невизначеністю вимог щодо обмежувальних і дозвільних напрямків допустимого містобудівного використання території водоохоронних зон, прибережних захисних смуг, округів санітарної охорони курортів, санітарно-захисних зон промислових об'єктів, які мають безпосереднє

відношення до здійснення будівельної діяльності на ландшафтно-рекреаційних територіях. Все це підвищує роль екологоорієнтованих планувальних засобів збалансованого природно-антропогенного розвитку як регіонів, так і населених пунктів та створення спеціалізованих функціональних районів рекреаційного призначення. З урахуванням представлених соціально-економічних показників, нових стратегічних підходів та концептуальних моделей розвитку регіональних рекреаційних систем.

Список літератури

1. Панченко Т.Ф. Туристичне середовище: архітектура, природа, інфраструктура: монографія. Київ: Логос, 2009. 175 с.
2. Панченко Т.Ф., Мазуркевич О.О., Сташук А.І. та ін. Соціально-економічні основи курортно-рекреаційного природокористування для розвитку індустрії відпочинку та туризму у складі народногосподарського комплексу України: НДР. Київ: НДПМістобудування, 1993. 119 с.
3. Українське суспільство 1992-2012. Стан та динаміка змін: соціологічний моніторинг. Київ: інститут соціології НАН України, 2012. 660 с.
4. Панченко Т.Ф. Розвиток сталого туризму на Азовському узбережжі: зб. Регіональні проблеми архітектури та містобудування. Вип. 2. Одеса: Астропрінт, 2000, С. 50-55.
5. Містобудування. Довідник проєктувальника. Видання друге, доповнене / за загальною редакцією д-ра архіт. Т.Ф. Панченко. Київ: Укрархбудінформ, 2006. 192 с.
6. ДБН Б.2.2.-12:2019. «Планування та забудова територій». [чинний від 26.04.2019 р.] Київ: Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, 2019. 185 с.
7. Стратегія розвитку та планування території Київської області. НДР, Київ: НДПМістобудування, 2006.
8. Панченко Т.Ф., Звагінцева А.В. Зарубіжна практика територіальної організації рекреації на регіональному рівні: збірник наукових праць. Вип. 29. Київ: ДП УДНДІПМ «Діпромісто» ім. Ю.М. Білоконя, 2015. С. 57-67.
9. Яценко В.О. Приміська зона – ретроспектива, реальність, перспектива. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук.-техн. зб. Вип. 40. Київ: 2015. С. 34-55.
10. Яценко В.О. Елементи культурно-історичного середовища – об'єкт спільних інтересів міста та приміської зони. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук.-техн. зб. Вип. 41. Київ: 2015. С. 242-245.
11. Фомін І.О. Основи теорії містобудування / за ред. І.О. Фомін. Київ: Наукова думка, 1997. 190 с.

12. Куйбіда В.С., Білоконь Ю.М. Територіальне планування в Україні. Європейські засади та національний досвід. Київ: Логос, 2009. 107 с.

Doctor of Architecture, Professor **Tamara Panchenko**,
Doctor of Architecture, Professor **Yatsenko Viktor, Pantiukhov Oleg**,
Kiev National University of Construction and Architecture

SOCIO-ECONOMIC PRECONDITIONS AND STRATEGIC APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF RECREATIONAL SYSTEMS IN THE REGIONS OF UKRAINE

The article provides a scientific analysis of the current state of social conditions and economic indicators of the functioning of resorts, recreation areas and tourism as a spatial network of functional territorial formations; strategic ways of promising development of existing and new ecological and urban planning objects as components of regional recreational systems are considered.

In the current conditions of global socio-economic destabilization, and in Ukraine, the consequences of military operations, the rational use of tourism and resort and recreational resources in Ukraine is threatened by many risks of losing its position as an effective economic sector.

In addition, "ecological pressure" has reduced people's recreational needs due to the need to satisfy their urgent life interests and the loss of solvency for such purposes by a significant part of the population, which contributed to a decrease in the volume of new construction of relevant institutions, inappropriate use of existing infrastructure facilities against the background of more active development of new forms of "self-organization of recreation" such as the creation of summer cottages and gardening complexes of citizens' associations, the spread of ecological and rural tourism, and the construction of cottage "second homes" both in suburban areas of cities and in coastal and mountainous areas.

The article examines the economic potential of restoring Ukraine's recreational and tourist attractions, taking into account changes in regional resource provision. It proposes new approaches to consider the issue comprehensively at all levels, from regional and urban to territorial communities and international cooperation. One of the main options for this industry in Ukraine is the creation of international tourist and recreational brands and complexes. The country's powerful cultural, architectural and historical potential should form the basis of its future tourism and recreation industry, which will be one of the main areas of post-war recovery. The article presents this concept using the Kyiv agglomeration as an example, comparing it with the Berlin-Brandenburg agglomeration.

Keywords: regional recreational system; socio-economic factors; development fund for resorts; recreation areas and tourism; conceptual model of the formation of regional recreational systems.

REFERENCES

1. Panchenko T.F. Turystychnе seredovyshe: arkhitektura, pryroda, infrastruktura: monohrafiia. Kyiv: Lohos, 2009. 175 s. {in Ukrainian}
2. Panchenko T.F., Mazurkevych O.O., Stashuk A.I. ta in. Sotsialno-ekonomichni osnovy kurortno-rekreatsiinoho pryrodokorystuvannia dlia rozvytku industrii vidpochynku ta turyzmu u skladi narodnohospodarskoho kompleksu Ukrainy: NDR. Kyiv: NDPI mistobuduvannia, 1993. 119 s. {in Ukrainian}
3. Ukrainske suspilstvo 1992-2012. Stan ta dynamika zmin: sotsiolohichni monitorynh. Kyiv: instytut sotsiolohii NAN Ukrainy, 2012. 660 s. {in Ukrainian}
4. Panchenko T.F. Rozvytok staloho turyzmu na Azovskomu uzberezhzhi: zb. Rehionalni problemy arkhitektury ta mistobuduvannia. Vyp. 2. Odesa: Astroprint, 2000, S. 50-55. {in Ukrainian}
5. Mistobuduvannia. Dovidnyk proiektuvalnyka. Vydannia druhe, dopovnene / za zahalnoi redaksiieiu d-ra arkh. T.F. Panchenko. Kyiv: Ukrarkhbudininform, 2006. 192 s. {in Ukrainian}
6. DBN B.2.2.-12:2019 «Planuvannia ta zabudova terytorii». [chynnyi vid 26.04.2019 r.] Kyiv: Ministerstvo rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy, 2019. 185 s. {in Ukrainian}
7. Stratehiia rozvytku ta planuvannia terytorii Kyivskoi oblasti. NDR, Kyiv: NDPI Mistobuduvannia, 2006. {in Ukrainian}
8. Panchenko T.F., Zvahintseva A.V. Zarubizhna praktyka terytorialnoi orhanizatsii rekreatsii na rehionalnomu rivni: zbiryk naukovykh prats. Vyp. 29. Kyiv: DP UDNDIPM «Dipromisto» im. Yu.M. Bilokonia, 2015. S. 57-67. {in Ukrainian}
9. Yatsenko V.O. Prymiska zona – retrospektyva, realnist, perspektyva. Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannia: nauk.-tekhn. zb. Vyp. 40. Kyiv: 2015. S. 34-55. {in Ukrainian}
10. Yatsenko V.O. Elementy kulturno-istorychnoho seredovyshe – ob'ekt spilnykh interesiv mista ta prymiskoi zony. Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannia: nauk.-tekhn. zb. Vyp. 41. Kyiv: 2015. S. 242-245. {in Ukrainian}
11. Fomin I.O. Osnovy teorii mistobuduvannia / za red. I.O. Fomin. Kyiv: Naukova dumka, 1997. 190 s. {in Ukrainian}
12. Kuibida V.S., Bilokon Yu.M. Terytorialne planuvannia v Ukraini. Yevropeiski zasady ta natsionalnyi dosvid. Kyiv: Lohos, 2009. 107 s. {in Ukrainian}